

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

У процесі цивілізаційного поступу країн, розвитку їх продуктивних сил та економічних відносин у територіальній організації суспільства відбувалися величезні зміни: дуже ускладнилися форми територіальної організації господарства, диверсифікувалися за структурою її процеси, різко зросла урбанізованість систем розселення населення у розвинутих країнах і, відповідно, – макроекономічні дисбаланси між їх центрами і периферією; загострилися протиріччя між нечисленними ядрами геополітичного простору як основними полюсами світового розвитку та їх напівпериферією. Саме в останні десятиліття почала суттєво мінятися територіальна організація геопростору, і з однополярного він зараз перетворюється на багатополарний.

В останні десятиліття відбулось різке погіршення екологічної ситуації, наростання природно-техногенних аварій і катастроф, зниження якості умов проживання населення.

Наприкінці ХХ століття це змусило світову спільноту об'єднати зусилля навколо опрацювання та реалізації Концепції стійкого, соціально-економічно- і екологічно збалансованого розвитку Людства як на світовому, так і на національному та внутрішньодержавному рівнях. Нагальність вирішення надскладних завдань такої збалансованості та узгодження процесів соціально-економічного розвитку і природовикористання в умовах викликів глобалізації зумовила актуальність проблем вдосконалення територіальної організації світового суспільства, ТОС країн та регіонів.

Адже сучасна ТОС поступово формується як дуже ускладнена за структурою, багатогранна та кількарівнева, ієрархічно побудована система життєдіяльності світової спільноти, геополітичний вектор розвитку якої є дуже динамічним у своїх змінах і на глобальному, і на регіональному рівні.

У глобальному вимірі на початку ХХІ століття визначальними процесами ТОС стали інтернаціоналізація з її крайнім проявом – глобалізацією, формування єдиного світового інформаційного та фінансового простору, регіоналізація та метрополізація, наростання дисбалансів у системі міждержавних та міжрегіональних інтересів.

Вважаємо, що коли мова йде про територіальну організацію світового суспільства (а не господарства), то в якості її форм слід виділяти лише такі територіально цілісні просторові форми, які охоплюють всі види суспільних та суспільно-природних відносин і процесів життєдіяльності населення. Такі об'єкти, на нашу думку, мають чітку державно-адміністративну визначеність і представлені регіонами різного ієрархічного рангу:

- 1) макрорегіони як міждержавні об'єднання (ЄС, НАФТА, інші);
- 2) національні мезорегіони – країни;

3) внутрішньодержавні регіони – графства, області, землі, краї тощо.

У національному вимірі інтегральні форми територіальної організації суспільства, на відміну від секторальних чи галузевих (ТО господарства, виробництва, промисловості тощо), представлені внутрішньодержавними регіонами нижчого рангу. В Україні до них відносяться одиниці адміністративно-територіального поділу: області та АР Крим, адміністративні райони, окремі населені пункти.

Слід зазначити, що сучасна територіальна організація суспільства не дуже досконала і характеризується досить суттєвими негативними рисами, до яких в Україні можна віднести в найбільш загальному вигляді:

- несформованість просторового каркасу розвитку як основи єдиного збалансованого економічного простору України;
- велика диференціація у стадіях еволюційного розвитку, на яких знаходяться регіони (від низько- до високоіндустріальної)¹;
- надвеликий «розрив» у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів і як результат – дуже великі міжрегіональні диспропорції у основних показниках такого розвитку;
- невідповідність потужності економічного потенціалу багатьох регіонів їх інтегральному потенціалу розвитку через його неефективне використання, що позначається негативно на використанні конкурентних переваг;
- невідповідність якості життя населення рівням економічного розвитку регіонів;
- слабкий розвиток процесів метрополізації у регіонах України, що суттєво знижує активність їх зовнішньоекономічної функції та погіршує їх позиції на внутрішньому та зовнішніх ринках;
- недостатнє фінансове забезпечення Програм соціально-економічного розвитку регіонів, зокрема на рівні регіональної та місцевої влади через високу централізацію фінансових ресурсів в країні;
- дуже великі соціально-економічні диспропорції між центром і периферією не тільки на національному, але й на регіональному рівні;
- слабе використання переваг вигідного транспортно-географічного положення і країни (як проміжної ланки між Заходом і Сходом на Євразійському континенті), і її регіонів (приморського, прикордонного);
- занепад сільської місцевості у багатьох регіонах: Поділля, Причорномор'я, АР Крим та інші.

Регіони як суспільно-природні, адміністративно визначені цілісності, що об'єднують триєдність населення, природи і господарства, виступають важливими формами ТОС України. Адже саме в них відбуваються основні широкомасштабні трансформаційні процеси реформування економіки та суспільного устрою на демократичних та ринкових засадах. Саме в регіонах проходять (чи повинні проходити) основні процеси щодо побудови ринкової

¹ Підгрушний Г.П. Промисловість і регіональний розвиток України: Монографія. – К.: Інститут географії НАН України, 2009. – 300 с.

економіки соціального спрямування; надскладні процеси лібералізації економіки, адаптації населення і виробництва до ринкових реалій; роздержавлення власності та розвитку бізнесової діяльності; формування податкового потенціалу, збалансованих ринків фінансів, інформації, праці, попиту і пропозиції товарів і послуг; розвитку експортної складової; активізації інноваційно-інвестиційної діяльності. Саме в регіонах має відбуватися структурно-технологічна перебудова господарства на засадах постіндустріалізму та формуватися сприятливі, наближені до світових стандартів умови життя населення, що сприятиме розширеному відтворенню та покращенню генофонду.

Регіони характеризуються певними особливостями, які зумовлені роллю, яку відіграють регіони у ТОС країни.

Перша особливість визначається подвійністю ролі регіону в системі ТОС країни. З одного боку, регіон виступає як підсистема, об'єкт державного управління, а з іншого, – об'єднує на регіональному рівні підсистеми нижчого порядку (адміністративні райони, міста, інші поселення), які є суб'єктами регіонального управління.

Друга особливість безпосередньо пов'язана з першою: саме регіон завдяки територіальній цілісності виступає як інтегративна геосистема – і тому в ньому розвиваються суспільно-природні відносини у найбільш широкому діапазоні. Саме тому регіональна політика об'єднує всі напрями державної політики – економічні (фінансові, виробничі, науково-технічні) інформаційні, соціальні, екологічні, окрім ідеологічного, оборонного напрямів та державної безпеки.

Третя особливість визначається великими міжрегіональними відмінами природних, економічних, соціальних, екологічних та інших умов життєдіяльності населення і, відповідно, значними міжрегіональними диспропорціями всіх соціально-економічних характеристик розвитку, а саме: рівнів активності інвестиційно-інноваційної діяльності; внеску регіону у податконадходження до бюджетів усіх рівнів; позиції, яку регіон займає на сходах еволюційного розвитку (від високо- до низькоіндустріальних); активності метрополітарних функцій тощо.

Четверта особливість регіону, як форми ТОС, проявляється у тому, що, з одного боку, йому властива типовість (як складової та форми територіальної організації суспільства), а з іншого, – регіону притаманна індивідуальність. При чому типовість, на нашу думку, може розглядатися як сутнісна ознака регіону, а індивідуальність – як похідна.

Зазначені вище особливості регіонів свідчать про необхідність задіяння з метою вдосконалення ТОС, як важливого напрямку подальшого цивілізаційного розвитку України, процесу регіоналізації суспільного, в першу чергу, економічного життя. В Європі під регіоналізацією розуміють процес передачі повноважень або функцій від уряду країни до регіональних адміністрацій. І в країнах ЄС це, вже з різною мірою «повноти», здійснено. Погоджуючись в цілому з таким підходом до визначення поняття «регіоналізація», вважаємо за необхідне доповнити його, виходячи з

українських реалій. У першу чергу це стосується залучення науково-обґрунтованих, регіонально-конкретизованих стратегій розвитку, які б виходили із загальнодержавних інтересів, враховували можливості і ресурси регіонів і ґрунтувалася б на фінансовій децентралізації – «фінансовому федералізмі».

Особлива актуальність регіоналізації в Україні як безпосереднього прояву вдосконалення ТОС пояснюється причинами, до яких, узагальнюючи все вище викладене, можна віднести:

1. Велику територію, за якою країна займає четверте місце в Європі, та дуже значні територіальні відміни її природних, соціальних, економічних, екологічних, історичних та інших умов.

2. Різке зростання в останні десятиліття міжрегіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку.

3. Великі міжрегіональні відміни у рівнях стадійно-еволюційного розвитку та безпосередньо пов'язаної з цим активності метрополітарних процесів.

4. Дуже обмежене фінансове забезпечення бюджетів та, відповідно, слабке задіяння регулюючої діяльності владних структур регіонального і місцевого рівнів, на яких саме і формуються умови життєдіяльності населення та розвитку бізнесу.

Регіоналізація, як важливий напрям вдосконалення ТОС, сприятиме формуванню просторового каркасу розвитку в Україні та його фінансуванню на всіх рівнях його реалізації. Підсумовуючи вищезазначене та враховуючи надбання суспільної географії, вважаємо, що як ієрархічно побудована система, ТОС країни має розглядатися на чотирьох рівнях: національному; мезорегіональному, об'єктами якого виступають суспільно-географічні (чи економічні, як їх традиційно називають в багатьох наукових публікаціях) райони; мікрорегіональному, об'єкти якого – області та АР Крим, – законодавчо закріплені як регіони (одиниці адміністративного поділу країни); локально-регіональному – адміністративні райони та окремі міста.

Зважаючи на те, що ТОС на всіх рівнях своєї реалізації охоплює всю множину суспільно-природних відносин, а регіон є важливою її формою, саме регіон виступає важливим об'єктом не тільки комплексних географічних досліджень, але й окремого їх напрямку – регіональної географії. Це тим більш важливо, що саме регіональна географія в силу суспільно-природної комплексності своїх досліджень може спрямувати їх зокрема на наукове обґрунтування механізмів реалізації регіонально-конкретизованих стратегій збалансованого соціально-економічного і екологічного зростання на інноваційних засадах в контексті світового цивілізаційного розвитку.